

אליעזר טאובר

ערבים במחותר

תולדות החתרנות הערבית
בראשית המאה העשרים

מוסד ביאליק • ירושלים

Arabs in the Underground

A History of Arab Subversion in the Early Twentieth Century

עריכת הלשון: חגית נוה
הבאה לדפוס: חגית גאון

הספר יוצא לאור בסיוע

המכון לחקר מחתרות ע"ש מנחם בגין באוניברסיטת בר-אילן

מסת"ב 3-388-536-965-978 ISBN
© כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק • ירושלים, תשפ"ג
סדר ועימוד: אירית נחום, ירושלים
לוחות והדפסה: דפוס שלמה נתן בע"מ
Copyright by the Bialik Institute, Jerusalem 2023
www.bialik-publishing.co.il
Printed in Israel

תוכן העניינים

7	רשימת הקיצורים
9	פתח דבר
11	פרק ראשון: חתרנים מוסלמים וחתרנים נוצרים
18	פרק שני: מחתרות של איש אחד
26	פרק שלישי: מהפכה
31	פרק רביעי: סטודנטים ערבים באיסתנבול
43	פרק חמישי: הפן־ערבי המוסלמי הראשון
49	פרק שישי: הדצנטרליסטים
56	פרק שביעי: "הסכמה" עם הציונים
63	פרק שמיני: בירות דורשת רפורמות
81	פרק תשיעי: הדרום הפרוע של עיראק
98	פרק עשירי: קונגרס בפריז
118	פרק אחד־עשר: הקצינים נכנסים לפוליטיקה
135	פרק שנים־עשר: מלחמה
145	פרק שלושה־עשר: מסמכים מפלילים והוצאות להורג
155	פרק ארבעה־עשר: התכתבות
168	פרק חמישה־עשר: מרד במדבר
181	פרק שישה־עשר: שבויים ועריקים
187	פרק שבעה־עשר: ערבים או ערב רב?
199	פרק שמונה־עשר: השגרירות
204	פרק תשעה־עשר: סורים ולבנונים במצרים
217	פרק עשרים: הצעות לשלום וסוף המלחמה
226	פרק עשרים ואחד: עצמאות, לזמן מה
240	פרק עשרים ושניים: עצומות, הפגנות וכנופיות

250	פרק עשרים ושלושה: הקרב האחרון
261	פרק עשרים וארבעה: סורים או פלסטינים?
273	פרק עשרים וחמישה: עיראקים בסוריה
291	פרק עשרים ושישה: דיר אלזור
303	פרק עשרים ושבעה: המסע לתלעפר
320	פרק עשרים ושמונה: מרד בעיראק
341	סוף דבר: מי אשם?
346	הערות
426	ביבליוגרפיה
443	מפתח

רשימת הקיצורים

	הארכיון הלאומי האמריקני	אל"א
	הארכיון הלאומי הבריטי	אל"ב
	הארכיון הלאומי הצרפתי	אל"צ
	ארכיון המדינה	א"מ
	ארכיון משרד החוץ הצרפתי	אמח"צ
	ארכיון המשרד לענייני הודו	אמל"ה
	ארכיון משרד המלחמה הצרפתי	אממ"צ
	ארכיון סודאן	א"ס
	ארכיון הספרייה הבריטית	אס"ב
	הארכיון הציוני המרכזי	אצ"מ
	ארכיון תולדות ההגנה	את"ה
	תיקי שניאורסון	ש
Arabie	Levant 1918-1929, Arabie-Hedjaz	
Cab	Cabinet Office	
Cmd	Command	
CO	Colonial Office	
CPC	Correspondance Politique des Consuls	
FO	Foreign Office	
FRUS	<i>Foreign Relations of the United States</i>	
GFM	German Foreign Ministry	
Guerre	Guerre 1914-1918	
L/P&S	India Office, Political and Secret Departmental Records	
NS	Nouvelle Série	
PA	Papiers d'Agents	
Palestine	Levant 1918-1929, Palestine	
PRO	Public Record Office	
Syrie-Liban	Levant 1918-1929, Syrie-Liban-Cilicie	
WO	War Office	
WP	Wingate Papers	

פתח דבר

התנועה הציונית החלה ב"חוככי ציון" בשנות השמונים של המאה התשע־עשרה, בעליית הביל"ויים, שמנו פחות מחמישים איש, ובקונגרס הציוני הראשון בשנת 1897. חמישים שנה לאחר מכן הוקמה מדינת ישראל. מדינות ערב בסהר הפורה עברו תהליך דומה באותו זמן בדיוק. הערבים אומנם לא חזרו לארצם לאחר אלף ותשע מאות שנות גלות, אבל השתחררו מארבע מאות שנות שלטון תורכי. מאות אחדות של פעילים ערבים עיצבו בנחישותם את עתידן של מדינות ערב, למן ההשתחררות מהתורכים, דרך משטרי המנדט ועד השגת העצמאות המלאה. בזמן שהחלה לפעול התנועה הציונית, פעלו בפרובינציות הערביות של האימפריה העות'מאנית, באיסתנבול ובקהילות מהגרי הלכנט במצרים ובמערב ארגוני מחתרת ערביים, שביקשו להיטיב את מצבם של הערבים באימפריה העות'מאנית, או אף להשתחרר ממנה. כשם שכינסו הציונים קונגרס ראשון בבזל בשנת 1897, כך כינסו פעילים ערבים קונגרס ערבי ראשון בפריז בשנת 1913. בתוך כמה עשרות שנים זכו מדינות ערב בעצמאותן. בכמה צמתים מוקדמים אף הצטלבו שני התהליכים האלה.

פעילותם של ארגוני המחתרת הערביים הייתה נקודת מפנה בהיסטוריה של המזרח התיכון הערבי. הפעילים והאידאולוגים לזרמיהם השונים עברו מדיבורים למעשים והחליטו לממש את האידאולוגיות שבהן האמינו. בארגונים האלה החלו להתגבש התנועות הלאומיות של המזרח התיכון הערבי המודרני, אם התנועה הערבית הכללית או התנועות המקומיות. מלבד היותם כור ההיתוך של התנועות הלאומיות באזור, היו הארגונים בית היוצר של ההנהגה הערבית לאחר מלחמת העולם הראשונה. חברי הארגונים המחתרתיים מהתקופה שלפני מלחמת העולם נשאו במשרות הבכירות ביותר במדינות ערב לאחר המלחמה, נשיאים, ראשי ממשלה ושרים, בסוריה, בלבנון, בעיראק ובעבר הירדן.

תכליתו של ספר זה לחשוף בפני הקורא העברי עולם לא מוכר זה, כפי שנראה בעיני בני התקופה, ולהוכיח, שלא כמקובל, שגורלו של האזור לא נגזר בעיקרו בידי מעצמות אירופה, אלא נקבע במידה לא מבוטלת בידי מעשיהם של התושבים המקומיים, לפחות אלה שהחליטו לקחת את גורלם בידיהם. לא האימפריאליזם המערבי קרע את המזרח התיכון הערבי למדינות נפרדות, אלא הערבים, שכבר מראשיתו של התהליך ראו בעצמם עמים נפרדים.

הספר מבוסס על טרילוגיה באנגלית שכתבתי, ובה יותר מאלף ומאה עמודים: *The Arab Movements in World War I, The Emergence of the Arab Movements* ו־*The Formation of Modern Syria and Iraq*. אולם פרקי הטרילוגיה מסודרים לפי ארגוני המחתרת הערביים שבהם הם עוסקים, ופרקי הספר הזה מסודרים לפי נושאים

ותהליכים, ולכן הם מונגשים יותר לקורא שאינו בעל מקצוע בחקר המזרח התיכון. כמו כן הספר מעודכן בכמה ספרי זיכרונות של משתתפים מרכזיים באירועים שראו אור בתקופה מאוחרת יותר ולא נעשה בהם שימוש בטרילוגיה.

הספר מסתמך על מקורות רבים, מסמכים ארכיוניים, עיתונות בת הזמן, ספרי זיכרונות וספרות אחרת, בערבית ובשפות אירופיות. בארכיונים האירופיים ובישראל היה אפשר למצוא חומר מקורי רב של הארגונים הערביים והתכתבויות דיפלומטיות שעוסקות בארגונים אלה. דיפלומטים בריטים וצרפתים (וגם ציונים) היו מעורים היטב בפעילות של הארגונים הערביים וידעו עליהם לא מעט. השימוש במסמכים מקוריים רבים, שרק מקצתם היו מוכרים לחוקרים בתחום, מאפשר לקורא להתוודע באופן בלתי אמצעי לעלילותיהם של ארגוני המחתרת הערביים ולהיסטוריה האמיתית של האזור בצומת הדרכים שבו נוצר המזרח התיכון המודרני. המסמכים ומכותביהם (אך לא כותרותיהם) מתורגמים בהערות לעברית, שכן רבים מהם נכתבו בשפה הצרפתית, שאינה שגורה על לשונם של דוברי עברית בדרך כלל. תעתיק השמות והמונחים בערבית הוא התעתיק המקצועי המקובל, אבל בלי סימנים דיאקריטיים. שמות ומונחים בטקסט (אך לא במראי המקומות ובביבליוגרפיה) שיש בהם מנהג כתיבה מושרש בעברית כתובים כמנהגם.

תודותיי לצוות של מוסד ביאליק על ההפקה המקצועית והיעילה של הספר, ולאשתי רחלי על התמיכה והעידוד בעת כתיבתו.

אליעזר טאובר

חשון תשפ"ג

פרק ראשון

חתרנים מוסלמים וחתרנים נוצרים

שנת 1876 ידועה בהיסטוריה העות'מאנית בשם "שנת שלושת הסולטאנים". חוגים ליברליים עות'מאניים, "העות'מאנים הצעירים" קראו להם, שפעלו זה עשור כנגד הסולטאן השמרן עבד אלעזיז, הצליחו להדיחו ולהחליפו (והוא התאבד בתוך זמן קצר). אבל הסולטאן החדש, מראד החמישי, שהיה לטעמם של הליברלים, לא היה יציב בנפשו ואף אותו היה צורך להחליף. לשלטון עלה אחיו, הסולטאן עבד אלחמיד השני, שהכריז שהוא מסכים לתביעות של הליברלים, אך לאמיתו של דבר התנגד להן. בראש החוגים הליברליים, שרצו במשטר חוקתי שבו תעבור האימפריה העות'מאנית רפורמות, עמד מדרת פאשא, והוא מונה לוויזר הגדול, ראש הממשלה של האימפריה העות'מאנית. ימים אחדים לאחר מכן הוכרזה חוקה לאימפריה והחלה התקופה החוקתית הראשונה בתולדות האימפריה העות'מאנית.

ואולם באותם ימים פרצו מרידות בקרב עמי הבלקן והעות'מאנים דיכאו את האוכלוסיות הנוצריות שם בכוח ואיבדו את שארית האהדה שהייתה להם במערב. הרוסים ניצלו את ההזדמנות ובאפריל 1877 פתחו במלחמה נגדם. בסוף ינואר 1878 הגיעו לאיסטנבול ובאמנת סן-סטפנו הטילו על העות'מאנים תנאים משפילים, שעל חלקם אומנם נדרשו לוותר בידי מעצמות אירופה האחרות בקונגרס ברלין באותה שנה. עבד אלחמיד ניצל את האירועים, פיטר את מדרת פאשא והגלה אותו מהבירה עוד בשנת 1877, ובשנה שלאחר מכן השעה את החוקה ופיזר את הפרלמנט שנבחר לפיה. "העות'מאנים הצעירים" נאסרו והוגלו ועבד אלחמיד הקים באימפריה רשת של טרור. הוא ישלוט באימפריה בשלושים השנים הבאות שלטון יחיד.

מלחמת האימפריה העות'מאנית עם רוסיה בשנים 1877-1878 העלתה חששות בקרב רבים מתושבי סוריה באשר לעתיד ארצם. בתקופה זו נדמה היה שהאימפריה עומדת להתפורר. רוסיה שאפה לכבוש אזורים במזרח אנטוליה. אוסטרו-הונגריה חתרה להשתלט על בוסניה והרצגובינה. אחדים מעמי האימפריה דרשו אוטונומיה. אנשי סוריה, שחררו לגורל ארצם, החלו לדון בדרכים להגן עליה מכיבוש זר. עד מהרה התגבשו דיוניהם לכדי תנועת עצמאות פעילה, שמרכזו יהיה בבירות.

יוזם התנועה היה המוסלמי, איש בירות, אחמד אלצלח. תחילה אסף אלצלח אחדים

מחבריו לדון בדרכים המתאימות להתמודד עם המצב. אחר כך נוצרו קשרים עם אנשי צידון וג'בל עאמל, והיוזמים שהו בצידון חודשיים ימים לדון במצב. מצידון פנו חברי הקבוצה היוזמת לדמשק ושם יצרו קשר עם אחדים מנכבדי העיר והביעו בפניהם את חששותיהם לגורל סוריה אם תתפורר האימפריה העות'מאנית. מדמשק פנו חברי הקבוצה אל האמיר עבד אלקאדר אלג'זאירי, מנהיג אלג'ירי שנאבק בכיבוש הצרפתי של אלג'יר בשנות השלושים והארבעים של המאה התשע-עשרה וסופו שהוגלה לסוריה בשנת 1847 עם תומכיו. הם שהו אצלו שלושה ימים, דנו עימו בעתידה של הארץ ובדרכים להצילה ושובו לבירות. מבירות החל אחמד אלצלח להתכתב התכתבות מסועפת עם רבים מהמנהיגים של ערי סוריה השונות והזמינם לבוא לעירו להתייעצות. את בנו, מנח, ואת הפעיל אחמד עבאס אלזאהרי שלח לערי צפון סוריה, לחומץ, לחמאה, לחלב וללאטקיה, ואלה נפגשו עם מנהיגי הערים ועם ראשי השבטים העלווים באזור. אחר כך ירדו השניים דרומה לדמשק וממנה המשיכו לחוראן ולהר הדרוזים והזמינו את מנהיגיהם להתייעצות בבירות. במועד שסוכם התאספו כולם בבירות ובכמה ישיבות חשאיות שקיימו דנו בדרכים שצריך לנקוט כדי להגן על הארץ. לאחר עשרים ימי התייעצות החליטו לשוב ולהתכנס בקונגרס חשאי בדמשק ושם להשלים את הדיונים.

הקונגרס התכנס לקראת סוף מלחמת האימפריה העות'מאנית עם רוסיה והשתתפו בו כשלושים מנהיגים ונכבדים, ובהם נציגים שיעים מג'בל עאמל ומצידון. המשתתפים גיבשו תוכנית לניתוק סוריה מהאימפריה העות'מאנית והפיכתה למדינה עצמאית, שתשתרע על האזורים הקרויים כיום סוריה, ירדן, לבנון וישראל. לשליט מדינה זו בחרו משתתפי הקונגרס באמיר עבד אלקאדר אלג'זאירי. הם החליטו לבחור בו בגלל ייחוסו הנכבד (מצאצאי מוחמד), וגם משום שראו בו גיבור לאומי ומדינאי בעל שיעור קומה ומשום שכבר התנסה בהקמת מדינה ערבית באלג'יר ונלחם להגן עליה מכיבוש זר. האמיר נהנה אז מאותוריטה רבה בסוריה והיו פונים אליו כדי לקבל את עצתו בעניינים שונים, וכיחוד כדי ליישב משברים. עצם היותו אלג'ירי ולא סורי לא הפריע למשתתפי הקונגרס. יום לאחר שבחרו בו ניגש אחמד אלצלח לארמונו בדמר והודיע לו על ההחלטה. עבד אלקאדר הציב שלושה תנאים: שהקשר הרוחני בין סוריה לח'ליפות העות'מאנית יישאר בעינו ושהח'ליף העות'מאני יישאר הח'ליף של המוסלמים; לקבל ביעה (שבועת אמונים) מכל תושבי סוריה; ולדעת מהי מהות העצמאות שאליה חותרים אנשי הקונגרס. רוב משתתפי הקונגרס תמכו בדעתו בעניין הח'ליפות וכולם תמכו בעניין הביעה. באשר למהות העצמאות, המשתתפים החליטו לתמוך בה באופן עקרוני, אבל את הדיון בהיקפה דחו לאחר תום מלחמת האימפריה העות'מאנית עם רוסיה, כשיתברר מצבה המדויק של האימפריה.

משתתפי הקונגרס הסורי עקבו בעניין אחר קונגרס ברלין שהתכנס לאחר המלחמה. אם יתברר שאחת המעצמות רוצה להשתלט על סוריה, ידרשו עצמאות מלאה, ואם לא תהיה סכנה כזו, ידרשו ממשל עצמי, כמו זה שבמצרים ובכמה מארצות הבלקן. על מנת להכשיר את הקרקע לכך החליטו שעבד אלקאדר יסייר ברחבי סוריה ושמשלחת מטעמם תצא לאירופה כדי להבטיח את תמיכת מדינות אירופה בתנועתם. אולם בשלב זה התגלו תוכניות

התנועה לשלטונות העות'מאניים, ואלה נקטו מייד כמה צעדים נגד אנשיה. אחדים הושמו תחת מעקב, אחרים הוגלו למקומות מרוחקים בסוריה וכמה סולקו מן הארץ. כן הוטל איסור על קיום מגעים בין עבד אלקאדר אלג'זאירי לאחמד אלצלח. בשל הצעדים שנקטו השלטונות והחלטתן של מדינות אירופה בברלין למנוע מרוסיה לכבוש את איסטנבול ולפורר את האימפריה, לא היה עוד מקום לתוכניתם של אנשי תנועת העצמאות.¹

לא רק החשש מהשתלטות של מעצמה זרה על סוריה גרם לנטיות בדלניות בה באותם ימים. ביולי 1878 דיווח הנציג הצרפתי בדמשק על ההתמרמרות בקרב האוכלוסייה עקב מעשי העוולה של השלטונות העריצים. התמרמרות זו באה לידי ביטוי בהופעת כרוזים שהורבקו במהלך הלילה על קירות בתי העיר וגיננו בפומבי את התנהגות השלטונות. הנציג הצרפתי ציין שדרך התבטאות זו לא הייתה מקובלת עד אז וייתכן שהיא סימן להתעוררותו של עם שזה זמן רב נתון לשעבוד. לדיווח שלו צירף תרגום של שני כרוזים שהצליח להשיג. אחד היה קריאה לאוכלוסייה הסורית לסלק מעליה את עול הדיכוי ואחד התקפה חריפה וישירה על הוואלי (המושל) ובו רשימה של מעשי עוול שעשה. עוד ציין הנציג הצרפתי שאחד מנכבדי דמשק העיר לו בעניין זה עוד קודם לכן ואמר לו שצריך לסלק את הפקידים המושחתים הנשלחים מאיסטנבול. הנכבד הוסיף ושאל אם אין מקומיים שיכולים לנהל את סוריה.²

אנשי תנועת העצמאות הסורית חתרו לעצמאות סוריה, אבל קשה לומר שאידאולוגיה לאומית הניעה אותם. ראשון להוגי הלאומיות הסורית היה הפעיל ואיש הספר הנוצרי בטרס אלבסתאני. בשנת 1840 נטש בסתאני את דתו המרונית, הפך לפרוטסטנטי וברח מהר הלבנון לבירות מחשש שמא יירה בידי שליחיו של הפטריארך המרוני שהקציב פרס על ראשו. הוא החל לסייע למיסיונרים האמריקנים בפעילותם בלבנט ואף שימש זמן מה מתורגמן בקונסוליות של ארצות הברית וצרפת בבירות. מעשי הטבח של המוסלמים בנוצרים בשנת 1860 בהר הלבנון ובדמשק היו נקודת מפנה בחייו. הוא עזב את העבודה המיסיונרית והחל לפעול לקידום ההומוגניות התרבותית הערבית בקרב הסורים לשם יצירת תודעה משותפת ורגשות פטריוטיים.³

בשנת 1863 הקים בסתאני בסיוע ידידים בריטים ואמריקנים את בית הספר הלאומי, "אלמדרסה אלוטניה", ובמשך שתיים-עשרה שנים חנך בו צעירים מכל עדותיה של סוריה לסובלנות דתית ולרעיונות לאומיים. השפה הערבית הייתה לו לא רק אמצעי כי אם בסיס לזהות לאומית. עשר שנים שקד על הוצאת מילון "מחיט אלמחיט" (שזיכה אותו בפרס של מאתיים וחמישים לירות מהסולטאן ובעיטור), וכן כתב את ששת הכרכים הראשונים של אנציקלופדיית "דאירת אלמעארף" ושארף לכלול בה את כל מה שנוגע לעולם המזרח (את האנציקלופדיה השלימו לאחר מותו בניו ובן דודו סלימאן ויש בה אחד-עשר כרכים). את רעיונותיו האידאולוגיים הפיץ בסתאני בכמה עיתונים שהוציא. הראשון שבהם היה "נפיר סוריה", שופר סוריה, שהופיע בשנת 1860 לאחר מעשי הטבח, ובו קרא לעם הסורי להתאחד ולשתף פעולה בשיקום ארצו ההרוסה. "סוריה [...] היא מולדתנו", כתב. "אוכלוסי סוריה, יהיו אשר יהיו אמונתם, קהילתם, מוצאם הגזעי או השתייכותם הקבוצתית, הם בני

מולדתנו". המחליפים את אהבת המולדת בקנאות כיתתית אינם ראויים להשתייך לסוריה והם איבדו המולדת. הסולידריות הדתית זורעת חולשה ומחלוקת, מפלגת את העם והורסת את הארץ. על הסורים החפצים בקדמה לנטוש אותה ולהחליפה בזהות לאומית.⁴

בעיני בסתאני, המושג "אומה" פירושו עם שמאוחד ב"ג'נסיה" שלו (נגזרת מהמילה "ג'נס", גזע), כמו למשל הצרפתים והגרמנים. אלה מילאו את התנאים להיות אומה אחת: הם חיים באותה ארץ ודוברים אותה שפה. בה כמידה זכאים אפוא גם הסורים להיקרא אומה. גם הם חיים באותה ארץ ודוברים אותה שפה. הוא קרא לסורים לאמץ את רעיון האחידות הלאומית הנהוג באירופה.⁵ הגם שראה בעצמו נתין עות'מאני ולא שאף להינתק מן האימפריה, את היחידה הבסיסית שלו בה, שהיא ה"וטן", המולדת שלו, ראה בסוריה. אצל בסתאני מופיעים לראשונה המושגים "חב אלוטן", אהבת המולדת, ו"בלאד סוריה", ארץ סוריה, כמשמעותם המודרנית.

נוסף על האידיאולוגיה הלאומית שלו חתר בסתאני לזכויות הפרט, לחופש דתי, לשוויון ולחירות. העם, לדבריו, לא יסכים לשלטון עריץ ושרירותי. אנשים יהיו מוכנים ללכת לכלא ולא לקבל בהכנעה שלטון דיכוי. האומה המציאה את המדינה (דולה) כדי לשרת את האינטרסים שלה ולכן חובה ליישב בין האינטרסים של המדינה לאינטרסים של האומה.⁶ הרעיון שאין לקבל בהכנעה שלטון דיכוי הוא שהניע באותו זמן קבוצה קטנה של נוצרים שפעלה בבירות. את תנועת העצמאות הסורית הניע חששם של מוסלמים מכל רחבי סוריה מכיבוש סוריה בידי כוח זר, נוצרי, ואת הקבוצה בבירות, חשאית ומהפכנית לא פחות, הניעה שנאה עזה לשלטון הדיכוי העות'מאני.

"האגודה הסודית של בירות" הייתה תולדה של הטפותיו של אליאס חבאלין, מרוני שלימד צרפתית בקולג' הסורי הפרוטסטנטי של בירות משנת 1871 עד שנת 1874. חבאלין הושפע מהרעיונות המהפכניים הצרפתיים ולתלמידיו בקולג' הטיף להתמרד נגד התורכים ונגד אי-הצדק והשחיתות של הממשלה העות'מאנית. בשנת 1875 אומנם עזב למצרים, אבל בזכות הרעיונות שנטע בלב תלמידיו הקימו אלה באותה שנה את האגודה.⁷

האגודה החלה את פעילותה עם גרעין מייסד של שנים-עשר צעירים נוצרים, רובם בוגרי הקולג' הסורי הפרוטסטנטי, ובהם פארס נמר, יעקוב צרוף והמשורר אבראהים אליאזגי.⁸ בפגישותיהם הראשונות היה שגור בניהם משפט שייחסו לתורכים, "אן אלתרכי פוק אלמסלם ואלמסלם פוק אלמסיחי" (התורכי מעל המוסלמי והמוסלמי מעל לנוצרי), ואשר ביטא את השפלתם בידיהם. עד מהרה הבינו הצעירים האלה שהם זקוקים לשיתוף הפעולה של המוסלמים כדי ליצור חזית רחבה יותר נגד התורכים, ולשם כך ביקשו להקים תנועה שתתבסס על הצד השווה שבהם ובמוסלמים, הערביות (ערובה). הם צירפו אפוא כמה מוסלמים ללשכת הבונים החופשיים בבירות ומשם גם לאגודה, שבשיאה הקיפה שבעים חברים. אבל החברים המוסלמים הסכימו לשתף פעולה עם הנוצרים רק במאבק נגד אי-הצדק והעריצות של התורכים, ולא עם המטרה הסופית של האגודה, לסלק את התורכים מוולאית (פלך) סוריה ומהסנג'ק (מחוז) האוטונומי של הר הלכנון. בכך בא לידי ביטוי ההבדל המהותי בין החברים הנוצרים ובין החברים המוסלמים ביחסם לאימפריה

העות'מאנית. הנוצרים לא ראו בשלטון התורכי את השלטון שלהם, והמוסלמים יכלו לראות באימפריה המוסלמית את ארצם.⁹

תחילה הסתפקו חברי האגודה בכינוסים הסודיים שקיימו בערבים בחוף הסלעי בדרום בירות, ובהם דנו ברעיונותיהם המהפכניים ובדרכים להשגת מטרותיהם. כעבור כמה שנים החליטו שהם צריכים להפיץ את דעותיהם באמצעות כרוזים והחלו לצאת לרחובות בירות באמצע הלילה ולהדביק את כרוזיהם על קירות בתי העיר, וכיחוד סמוך לקונסוליות הזרות. כדי שלא יוכלו השלטונות לזהות את מפיצי הכרוזים היו מחבריהם משנים את כתב היד ולעיתים מכניסים לכרוזים שגיאות דקדוקיות מכוונות. בכוקר שלמוחרת הפצת הכרוזים היו חברי האגודה מתערבים בקהל שקרא את הכרוזים, שומעים את תגובותיו ומתכננים לפיהן את הכרוזים הבאים. נראה שלרעיונות האגודה קמו תומכים גם בערי סוריה האחרות, שכן כרוזים דומים הופיעו גם בדמשק, בטריפולי ובצידון. ככפר דיר אלקמר הקים ארגון דומה המרוני הצעיר סלים עמון, שהושפע מהספר "שלושת המוסקטרים" של אלכסנדר דיומא. הוא ושניים מחבריו ניסו לחקות את המוסקטרים והקימו אגודה סודית לשחרור הר הלכנון מהתורכים.¹⁰

בתחילת יוני 1880 הופיעו ברחובות בירות ודמשק כרוזים שקוראים לאוטונומיה לסוריה ומסופר בהם על העבר המפואר של הערבים, והמשטרה הסירה אותם מייד. ימים אחדים לאחר מכן הופיעו עוד כרוזים בבירות, וגם אותם החרימו השלטונות. הכרוזים, שבראשם הייתה מצוירת חרב, קראו לבני סוריה שלא להירתע מהחידוש שבפעילות נגד התורכים ולא להישאר עבדיהם הנרצעים. בסוף חודש יוני הופיעו הכרוזים בפעם השלישית, הפעם שניים או שלושה בלבד. גם בראש הכרוזים האלה הייתה מצוירת חרב, והם קראו לבני סוריה שלא לסמוך על הרפורמות של התורכים, אלא לדאוג לעצמם ולקחת את גורלם בידיהם. מחברי הכרוזים הביעו את נכונותם להקריב את עצמם למען המולדת.¹¹ הקונסול הכללי הבריטי בבירות מיהר לדווח על הופעת הכרוזים. הוא ציין שלכרוזים כמעט לא הייתה השפעה על האוכלוסייה. ואלי סוריה בעת ההיא היה מדחת פאשא. הסולטאן מינה אותו לתפקיד זה זמן קצר לאחר שפיטר אותו מתפקיד הווזיר הגדול. תקופת כהונתו של מדחת כוואלי סוריה התאפיינה ביחסים מתוחים עם הסולטאן ובניסיונותיו של מדחת להוכיח לסולטאן שצריך לתת לו יותר סמכויות לניהול הוולאיה. מדחת, לדעת הקונסול הכללי, התייחס באדישות לכרוזים ולא הגיב עליהם כדי להוכיח בזה את מצבה העגום של הוולאיה ואת הצורך לתת לו עוד סמכויות. את האפשרות שמדחת עצמו חיבר את הכרוזים פסל הקונסול, משום שהדבר היה מסוכן מדי בשבילו. ובאשר למקור הכרוזים, אמר, זה חמש שנים פועלת בסוריה אגודה חשאית השואפת לאוטונומיה מנהלית. אנשיה מסכימים שהסולטאן יהיה ריבון עליהם, אבל אם לא יבואו השלטונות לקראתם ישאפו לעצמאות מלאה. ייתכן, הוא הוסיף, שאנשי אגודה זו הם שהפיצו את הכרוזים.¹²

בסוף דצמבר 1880 נתלו כרוזים בבירות, בטריפולי ובצידון. הכרוזים, ובראשם מצוירת שתי חרבות, היו מופנים אל "בני המולדת" ותקפו את שלטון העריצות של התורכים. לאחר התייעצויות שהתקיימו ברחבי הארץ, נאמר בהם, הוחלט להעלות דרישות בפני השלטונות,

ואם לא ייענו להן, לא תהיה ברירה אלא לאחוז בסיף. ואלו היו הדרישות: "ראשית, עצמאות שנהיה שותפים בה עם אחינו הלבנונים, משום שהאינטרסים הלאומיים מאחדים אותנו כולנו. שנית, הפיכת השפה הערבית לשפה רשמית, ולדובריה יינתן חופש מוחלט בפרסום דעותיהם, חיבוריהם ועיתוניהם, על פי החובות האנושיות, הקדמה והתרבות. שלישית, חיילינו ישרתו במולדת בלבד וישוחררו מעבודת המפקדים התורכים".¹³

הקונסול הכללי הבריטי, שדיווח על הופעת הכרוזים, ציין שנכבדי בירות מיהרו למסור לוואלי עצומה, שבה הם מביעים את נאמנותם לסולטאן ומגנים כל תנועה מהפכנית. בצידון הבחינו בכרוזים בעיקר התושבים הנוצרים, ואחרים שנחשדו בהדבקתם נעצרו. בדמשק עצרה המשטרה החשאית שני אנשים, שניהם נוצרים, והם גורשו מהארץ. מכיוון שהכרוזים הופיעו בריזמנית בכמה מקומות, הסיק הקונסול הכללי שאין מדובר בפעולה של כמה פרטים, אלא בפעולה מתואמת של אגודה חשאית, שיש לה סניפים בעריה השונות של סוריה. מסגנון הכרוזים הניח שמחבריהם אנשים משכילים. עוד דיווח הקונסול הכללי על חשדות שהועלו נגד "אגודת הכוונות הטובות" (ג'מעית אלמקאצד אלח'איריה, אגודה פילנטרופית), שהייתה קיימת שם, שבה יש לתלות את אשמת הפצת הכרוזים. כמה נכבדים נוצרים מצידון כתבו לוואלי שאגודה זו היא האשמה בפרסום הכרוזים, אך לא ננקטו שום צעדים נגדה. הקונסול הכללי סבר שהכרוזים הופצו אולי בידי אגודה מהפכנית שהתאחדה עם "אגודת הכוונות הטובות". זו נוסדה שנה וחצי קודם לכן, וכעת האגודה המהפכנית פועלת באמצעותה.¹⁴

השאלה שעניינה את האוכלוסייה ואת הנציגים הדיפלומטיים הזרים בסוריה כאחד, ואחר כך גם את השלטונות באיסטנבול, הייתה שאלת מעורבותו או אי-מעורבותו של הוואלי מדחת פאשא בהופעת הכרוזים. הכרוזים של יוני 1880 הופיעו בערך באותו זמן שהגיש מדחת לסולטאן את התפטרותו בפעם שנייה בטענה שאין לו די סמכויות. הסולטאן דחה את ההתפטרות והדעת נותנת שלמדחת היו אינטרסים להגביר את המתח על מנת שייענו תביעותיו לעוד סמכויות. שנה קודם לכן סיפר מדחת לשגריר הבריטי, שביקר אז בסוריה, שיש בסוריה אגודות חשאיות והוא צופה צרות אם ימשיך הסולטאן במדיניותו העריצה. כששאל אותו השגריר אם ידוע לו על קנוניה ערבית-מוסלמית שמקורה במכה או במדינה ותכליתה למרוד בממשל העות'מאני, העדיף מדחת מטעמיו שלו לאשר את הסיפור, ואף הוסיף שלפי הידוע לו, כבר הצליחו מארגני הקנוניה לגייס מאה אלף איש בסוריה. דבריו אלו הרשימו אז את השגריר מספיק כדי לפנות אל הסולטאן ולבקש ממנו להעניק למדחת סמכויות נרחבות לביצוע רפורמות, פן תצמח בסוריה תנועה שקוראת לאוטונומיה ואף לעצמאות ולניתוק מהאימפריה. למדחת היה אינטרס להמשיך וליצור אווירה של משבר ושל אי-שקט פוליטי בסוריה כדי ללחוץ על הסולטאן לתת לו סמכויות לביצוע מעמדו ולהגשמת תוכניות הרפורמות שלו. מדחת לא נראה מוטרד מהופעת הכרוזים, והדבר רק תרם להפצת השמועות שהוא הרוח הפעילה מאחוריהם. עם זאת צריך לזכור שכל תוכניות הרפורמות של מדחת היו על בסיס עות'מאני ולא על בסיס בדלני, ולא סביר אפוא שהיו לו קשרים עם אגודה בעלת מגמות בדלניות, כמו זו שעמדה מאחורי

הכרוזים. מה גם שבדו"חות של מרגלים של עבד אלחמיד שעקבו אחרי מדינת לא נזכרים קשרים שלו עם תנועה בדלנית כזו. גם הדו"חות שנדרשו לכרוזים ייחסו אותם למדינת וחוגו בלבד ולא לפעילות משותפת עם סורים מקומיים.¹⁵

מכל מקום, מתנגדיו של מדינת פאשא, וכאלה היו רבים, החלו להפיץ שמועות שמדינת מעוניין להיות שליטה של סוריה. עבד אלחמיד החליט שלא לקחת סיכונים ועם הופעת הכרוזים הראשונים בדמשק שלח לסוריה ועדת חקירה. בסוף יולי 1880 הגיעה הוועדה לבירות ללא הודעה מראש ושלושה ימים אחר כך כבר הייתה בדמשק ופתחה בחקירה. הוועדה מצאה שמדינת אינו אהוד על האוכלוסייה, ובייחוד לא על המוסלמים. אלה היו מוכנים לאשר את החשדות הגרועים ביותר של הסולטאן באשר לשאיפותיו של מדינת. ראש הוועדה דיווח על כך לסולטאן מייד וכמה ימים לאחר מכן הודיע עבד אלחמיד למדינת במברק שהוא משחרר אותו מתפקיד הוואלי של סוריה וממנה אותו לוואלי של איזמיר. שלא כמדינת, הוואלי החדש שהגיע לסוריה, חמדי פאשא, הורה לאחר הופעת הכרוזים בדצמבר 1880 לבצע חיפוש כללי אחר מחבריהם. החיפוש הסתיים במעצרים, אך לא של האנשים הנכונים דווקא.¹⁶

התגובה המקווה של האוכלוסייה לקריאתה של האגודה הסודית של בירות לא באה. כשנתיים לאחר מכן, עקב התגברות הלחץ של שלטונות הביטחון העות'מאניים, הפסיקה האגודה את פעילותה ושרפה את נירותיה. כמה מחבריה היגרו למצרים.¹⁷ סיכום פרשת תנועת העצמאות בסוריה והאגודה הסודית של בירות מלמד שתנועות בדלניות היו קיימות בתקופה זו הן בקרב המוסלמים והן בקרב הנוצרים בסוריה. בסיסה של תנועת העצמאות הסודית המוסלמית היה רחב יותר ומעמדם של החברים בה היה חשוב יותר מזה של חברי האגודה הסודית הנוצרית של בירות. גם המניעים לשתי התנועות היו כאמור שונים. תנועת העצמאות הסודית המוסלמית חששה מכיבוש הארץ בידי מעצמה זרה, נוצרית, והאגודה הסודית הנוצרית של בירות פעלה מתוך התנגדות לשלטון הדיכוי העות'מאני המוסלמי. התחזקות שירותי הביטחון של הסולטאן עבד אלחמיד באזור קטעה את המשך קיומן של שתי התנועות ופעילות כזו לא תופיע שוב בסוריה רבתי קרוב לשלושים שנה.